PIEN VAN DER HOEVEN

SPOKEN

Nepnieuws en de Amerikaanse oorlogen
in Vietnam en de Golf

2022 Prometheus Amsterdam

Voor Julia, Hein en Fiep

Met dank aan het Elise Mathilde Fonds voor het mogelijk maken van de illustraties.

© 2022 Pien van der Hoeven
Omslagontwerp Sander Patelski
Foto omslag Bloed op de buis: Amerikaans echtpaar kijkt naar beelden van de Vietnamoorlog op de televisie gedurende Tet-offensief in februari 1968
Foto auteur Jasper Wesseling
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 4985 7

Woord vooraf

'Voor onze gezamenlijke hobby,' zei Henk Wesseling, mijn schoonvader, als hij weer eens een boek over oorlog naar mij doorschoof. Net als hij ben ik altijd gefascineerd geweest door oorlogvoering. Hij bezag het verschijnsel misschien met wat meer ironie, terwijl ik vooral mijn hoofd brak over het waarom. Wat brengt mensen ertoe elkaar te doden? Voeg daarbij mijn persoonlijke en beroepsmatige drang om feit en fictie te scheiden en je hebt het onderwerp van dit boek: nepnieuws in oorlogstijd.

Met nepnieuws gaat *Spoken* ook over de journalistiek en daardoor is er sprake van een bepaalde gelaagdheid: net als voor de journalist is waarheidsvinding de kern van mijn vak als historicus. Alleen werken journalisten in een eerder stadium van de geschiedkunde. Jan Blokker heeft journalisten dan ook de infanteristen van de geschiedschrijving genoemd. Oorlogsjournalisten werken midden in de kruitdampen, als het gevaarlijk en spannend is, maar ook mistig. Historici staan op veilige afstand van het slagveld. De kruitdampen zijn opgetrokken en we kunnen wat verder zien.

Dit boek heeft mij maximaal aangesproken op mijn perfectionistische aard, want wie waarheid en onwaarheid wil ontwarren, kan zich geen geflodder veroorloven. Blij was ik dan ook met de reactie van mijn vriend Norbert ter Hall na lezing van het eerste hoofdstuk: 'Je voelt aan alles, ik kan rustig achterover gaan zitten lezen, want Pien heeft het goed uitgezocht.' Zonder hem was *Spoken* er wellicht niet gekomen. Vanaf het moment dat hij op het tuinfeest van

de leukste uitgeverij van Nederland over het idee voor dit boek hoorde, is hij mij blijven motiveren met bemoedigende berichtjes op alle mogelijke momenten.

De combinatie van oorlog en bedrog is een fascinerend, zij het misschien niet opwekkend thema. Maar in de duistere episodes waar *Spoken* over gaat, heb ik altijd een lichtpunt gezien: dat de journalistiek, die zich in eerste instantie heeft laten bedriegen, uiteindelijk toch de waarheid boven tafel krijgt. Dat Jessica Lynch, die het onderwerp van nepnieuws was geworden, heeft kunnen getuigen in het hoogste orgaan van de Amerikaanse democratie, het Congres. En dat ik alles in vrijheid heb kunnen onderzoeken en opschrijven. Het is allemaal te danken aan de staatsvorm waarin wij leven, die van de democratie. Juist ook in dit boek wordt duidelijk hoezeer deze onder druk staat. Laten we alles doen wat in ons vermogen ligt om haar te behouden en te revitaliseren.

INLEIDING

1 Was het vroeger beter?

Dit boek gaat over verzonnen en ingebeelde gevaren. Over het spook van Tonkin dat Amerikaanse matrozen en officieren misleidde en de oorlog in Vietnam liet escaleren. Over spoken van Iraakse soldaten die te vroeg geboren baby's in Koeweit uit hun couveuses tilden en op de koude ziekenhuisvloer lieten sterven. En over spoken van Iraakse artsen die een moedige Amerikaanse soldate mishandelden en uithongerden. Al deze spoken waren nepnieuws en dienden om de Amerikaanse bevolking te overtuigen van de noodzaak te vechten in achtereenvolgens Vietnam, Koeweit en Irak.

Deze drie oorlogen worden in dit boek elk in een apart hoofdstuk belicht aan de hand van één geval van nepnieuws, dat in de betreffende oorlog een centrale rol heeft gespeeld. Het gaat om het gevecht in de Golf van Tonkin in augustus 1964, om de roof van couveuses uit Koeweitse ziekenhuizen in 1990 en om de redding van de Amerikaanse krijgsgevangene Jessica Lynch uit een ziekenhuis in Zuid-Irak in 2003. Alle drie de hoofdstukken zijn op dezelfde manier opgebouwd: ze beginnen met het nepnieuwsverhaal en belichten daarna de achtergronden en het verloop van de oorlog, vervolgens de rol die de media daarin speelden, om af te sluiten met een analyse waarin het nepnieuws wordt ontrafeld en geduid.

Wie wil kan deze inleiding overslaan en meteen doorbladeren naar het spannende verhaal over de Golf van Tonkin, waar de zinsbegoocheling van zeelieden verstrekkende gevolgen had. Wie wil kan ook beginnen bij de getuigenis

van het vijftienjarige Koeweitse meisje Nayirah, dat in het Amerikaanse Congres huilde om gestorven prematuurtjes, of bij het verhaal over soldate Lynch die met haar tankauto vast kwam te zitten in het woestijnzand van Zuid-Irak. Dat kan omdat de hoofdstukken ook onafhankelijk van elkaar te lezen zijn.

In deze inleiding worden de verbanden geschetst tussen het nepnieuws en de verschillende oorlogen en tussen de oorlogen onderling. Eerst is er aandacht voor het fenomeen nepnieuws in de actualiteit en in de geschiedenis en daarna volgt, in de tweede paragraaf, een schets van de ontwikkeling van het Amerikaanse militair-industriële complex na de Tweede Wereldoorlog. Duidelijk zal worden dat de oorlogen in Vietnam en de Golf ontstaan zijn vanuit dit complex, en daarmee samenhangend, waarom nu juist in deze oorlogen nepnieuws zo'n voorname rol heeft gespeeld.

Poortwachters

De term nepnieuws raakte in zwang tijdens de Amerikaanse presidentsverkiezingen van november 2016, toen de Republikeinse kandidaat Donald Trump alles wat hem niet uitkwam afdeed als *fake news*. Op die manier ging hij lastige discussies uit de weg. Ook als president volhardde hij in deze houding. In plaats van argumenten te bestrijden, ontkende hij de feiten gewoonweg en bestreed hij de mensen en instituties die ze naar voren brachten. Vooral de journalistiek moest het ontgelden. Met nepnieuws als oorlogskreet trok Trump ten strijde tegen de gevestigde media en ondermijnde daarmee het vertrouwen in de professionele journalistiek, die toch al onder druk stond.

Dankzij internet en de bijbehorende platformen waar gebruikers zelf de inhoud verzorgen, de sociale media, kan iedereen tegenwoordig zonder tussenkomst van professionele journalisten nagenoeg kosteloos en in een wip infor-

matie van over de hele wereld ontvangen en zelf verspreiden. De traditionele media zijn daarmee hun monopolie op het nieuws kwijtgeraakt en hebben lezers, kijkers en advertenties zien verdwijnen naar het web, waar algoritmes bepalen welke informatie bij wie komt bovendrijven. Met spijt en bezorgdheid is in beleidsnotities, opiniestukken en wetenschappelijke artikelen vaak vastgesteld dat journalisten hierdoor hun functie als zogenaamde poortwachter hebben verloren: zij beslissen niet langer wat wel en wat niet aan het publiek als nieuws wordt gepresenteerd.

Zeker is dat de beschikbare informatie door internet exponentieel is toegenomen en dat er een zee aan ongecontroleerde onzin op het web rond deint, zoals plastic soep in de Stille Oceaan. Zeker is ook dat mensen hierdoor worstelen met wat ze wel en niet kunnen geloven. Maar was het vroeger beter? Is de nieuwsvoorziening door de opkomst van de sociale media minder betrouwbaar geworden? Of om de vraag om te keren: was het terecht dat het publiek tijdens het analoge tijdperk meer vertrouwen had in de media? Hielden journalisten het nepnieuws tegen bij de poort?

Waarheidsvinding

De hype rond nepnieuws valt samen met de crisis rond objectiviteit, die de professionele journalistiek in het hart raakt. In de loop van de negentiende eeuw heeft de journalistiek zich ontwikkeld tot een professie met een eigen beroepsethiek, gericht op waarheidsvinding en objectiviteit, en kreeg als zodanig een zelfstandige rol in de westerse democratie. Het eerste gebod van de ethische code van de Society of Professional Journalists, de oudste organisatie van journalisten in de Verenigde Staten, luidt dan ook: 'Seek truth and report it.'[1]

Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw is echter het

bewustzijn gegroeid dat het ideaal van objectiviteit onhaalbaar is, omdat geen journalist zich los kan maken van de eigen subjectiviteit. Daarenboven is men gaan inzien dat objectiverende journalistiek in feite samenvalt met de belangen van de gevestigde elites. Zoals de Amerikaanse politicoloog Michael Parenti het in 1993 heeft verwoord: 'Wat doorgaat voor objectiviteit is in wezen de acceptatie van een sociale realiteit die is gevormd door de dominante krachten binnen de maatschappij.'[2] Niet alleen de subjectiviteit van de verslaggever is dus het probleem, maar de richting die het hele redactieproces aan het nieuws geeft vanwege de heersende ideologie, de maatschappelijke consensus, de belangen van de elite en het overwicht van instituties. In het bewustzijn van de tekortkomingen van de objectiverende journalistiek is objectiviteit verruild voor andere, meer haalbare idealen als eerlijkheid, transparantie en waarachtigheid. Maar met de wetenschap dat er meerdere waarachtige verslagen van een bepaalde gebeurtenis mogelijk zijn, is het ideaal van waarheidsvinding gebleven. Nepnieuws staat haaks op de taakopvatting van de journalist.

Het slagveld

Nepnieuws is nooit zo nieuwswaardig geweest als nu, maar het is geen nieuw verschijnsel. Het is alleen een nieuwe naam voor wat we vóór 2016 desinformatie of propaganda noemden, nieuws dat een feitelijke basis mist en in omloop wordt gebracht om de publieke opinie te beïnvloeden.*

Nieuws en nepnieuws zijn zo oud als de mensheid, en nooit wordt er zoveel gelogen als in oorlogstijd. Dan staat immers het meeste op het spel. De Griekse tragedieschrij-

* De categorie nepnieuws die puur om commerciële redenen als *clickbait* op internet dient, wordt hier buiten beschouwing gelaten.

ver Aeschylus zei het al 2500 jaar geleden: het eerste dat sneuvelt tijdens oorlog is de waarheid – en velen hebben het hem sindsdien nagezegd. Beroemd is de uitspraak die de Amerikaanse senator en isolationist Hiram Johnson wordt toegedicht in het jaar dat de Verenigde Staten hun intrede deden in de Eerste Wereldoorlog: 'The first casualty when war comes, is truth.' Hieraan ontleende de journalist Phillip Knightley de titel voor zijn befaamde boek over oorlogscorrespondenten, *The First Casualty*. Een mooie Nederlandse variant van dit universele gezegde is *De waarheid ligt op het slagveld*, de titel van een documentaire uit 1978. En een Duits spreekwoord luidt: 'Kommt der Krieg ins Land, gibt's Lügen wie Sand.'

Ten tijde van oorlog zijn de idealen van de professionele journalistiek nog lastiger te verwezenlijken dan in vredestijd. Overheden en strijdkrachten oefenen censuur uit en wat ze wel aan informatie verstrekken moet verenigbaar zijn met de oorlogsdoelen. Maar ook journalisten hebben tijdens oorlogen vaak hogere doelen dan waarheidsvinding. Zo noemde de Britse journalist Claud Cockburn de Spaanse Burgeroorlog 'een zaak die het waard was om voor te liegen'.[3] En is de eigen natie in oorlog, dan verdringt de liefde voor het vaderland vaak de objectiviteit. Zoals de Engelse journalist en historicus Max Hastings zijn vader, correspondent tijdens de Tweede Wereldoorlog, met instemming citeerde: 'Als je eigen land in oorlog is, dan wordt verslaggeving een verlengstuk van de oorlogsinspanning.'[4]

De Spaans-Amerikaanse oorlog (1898) en de Tweede Boerenoorlog (1899-1902) waren de eerste oorlogen waarin democratische regeringen rekening moesten houden met de publieke opinie. In de loop van de negentiende eeuw ontstond namelijk de massapers en kregen steeds meer mensen stemrecht. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had iedere oorlogvoerende regering een voorlichtingsbeleid met bijbehorende ambtelijke organisatie. Voortaan waren er

twee fronten waarop een oorlog moest worden uitgevochten: op het slagveld zelf en in de media.

Onoprechte verklaring

De verheven idealen van de democratie zijn lastig te verenigen met de praktijk van de politiek. Autoritaire regimes kunnen glashard liegen. En sommige gekozen leiders die een democratisch geweten ontberen, kunnen dat ook. Maar over het algemeen worden democratisch gekozen leiders niet graag op een leugen betrapt. Vandaar dat ze de kunst beheersen om iets zo te brengen dat de waarheid strikt genomen geen geweld aan wordt gedaan, maar het publiek toch om de tuin wordt geleid. I.F. Stone, de journalist die als eerste het nepnieuws rond de Tonkin-resolutie van 1964 doorprikte, noemde de democratische regering dan ook 'meester van de onoprechte verklaring'.[5]

Liegen doen democratische regeringen dus liever niet, maar als zij in het nauw zijn gebracht, dan kunnen ze hard van zich af bijten, zo hard dat het voor het publiek onvoorstelbaar wordt dat het om een leugen gaat. Zo'n aanval als beste verdediging heet in het Engels *flak*, naar de afkorting van het Duitse *Flugabwehrkanone*. We komen *flak* in dit boek meerdere keren tegen, bijvoorbeeld wanneer minister van Defensie Robert McNamara de – naar later blijkt terechte – aantijgingen van senatoren publiekelijk 'monsterlijk' noemt. Dat deed hij in 1968, toen het gezag van de democratische instituties nog zo groot was dat wat een minister zei en journalisten opschreven door het publiek niet in twijfel werd getrokken. De vraag is of de nieuwsvoorziening in dit tijdsgewricht betrouwbaarder was. Misschien was alleen het publieke bewustzijn van zulke leugens minder groot.

Falsificatie

Met de hype rond nepnieuws is de onzekerheid onder het publiek over het nieuws toegenomen. Technologisch gezien is er ook meer misleiding mogelijk – nu zelfs *deepfakes*, nepfilmpjes van personen kunnen worden gemaakt –, maar de mogelijkheden voor falsificatie van bedrog zijn tegelijkertijd ook toegenomen. *Factchecking sites* als FactCheck.org en Bellingcat maken daar gebruik van. In de Spaanse Burgeroorlog verzon de Britse correspondent Cockburn samen met een communistische agent een gewapende opstand om de republikeinen aan de overwinning te helpen. Dat was nog eens nepnieuws, een volledige veldslag! Met de huidige stand van de techniek zou dat niet gelukt zijn. Tegenwoordig zouden wij zonder beeldmateriaal zo'n veldslag niet voor waar hebben aangenomen, zoals destijds door Franse kranten wel gebeurde.

Om een beeld te krijgen hoe betrouwbaar de nieuwsvoorziening was vóór de opkomst van de sociale media richt dit boek de aandacht op de Amerikaanse oorlogen in Vietnam en de Golf. Sociale media waren er toen nog niet. Tijdens de invasie in Irak in 2003 bestond het internet inmiddels wel, maar de bijbehorende platforms stonden nog in de kinderschoenen. Journalisten waren nog poortwachters; het publiek zat nog nauwelijks zelf aan de knoppen. De fenomenen chatroom en weblog bestonden al wel en er waren enkele alternatieve nieuwssites, maar de televisie en kranten waren nog dominant. En ook op het internet heersten nog de grote zenders, zoals CNN.

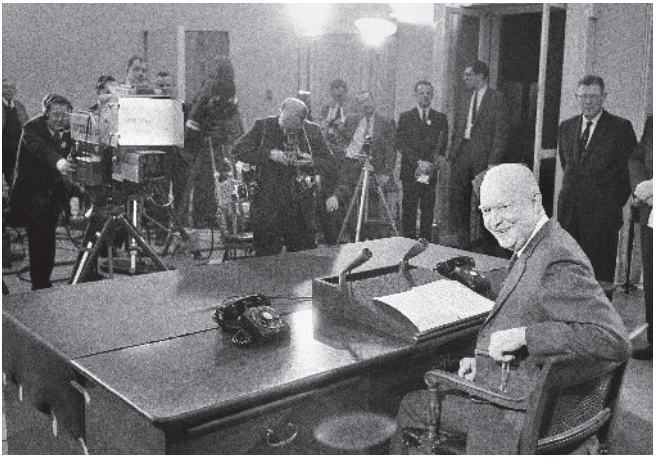
Hoe betrouwbaar het nieuws op de drempel van het digitale tijdperk was, zullen we in de volgende hoofdstukken ervaren. Eerst gaan we na hoe deze drie oorlogen zijn ontstaan en hoe ze uit elkaar voortvloeiden. Nepnieuws speelt in elke oorlog een rol, maar bij de oorlogen die in dit boek

centraal staan, was de regering van nepnieuws afhankelijk om de oorlog te beginnen of te laten escaleren. President Roosevelt had geen nepnieuws nodig om deel te nemen aan de Tweede Wereldoorlog. Hitler was echt en de aanval op Pearl Harbor ook. Maar in de navolgende oorlogen was het gevaar niet zo duidelijk. Waarom voerden de Verenigde Staten deze oorlogen überhaupt? Ging het om spoken?

2 De spookbeelden van het militair-industriële complex

Toen Dwight D. Eisenhower in 1961 afscheid nam als president liet hij een beroemd geworden waarschuwing klinken. De vijfsterrengeneraal die Hitler op de knieën had gedwongen, stelde vast dat de Verenigde Staten nu jaarlijks meer aan defensie uitgaven dan de netto-inkomsten van alle Amerikaanse bedrijven tezamen. Hoewel Eisenhower dit gezien de strijd tegen het communisme noodzakelijk achtte, wees hij op de dreigende consequentie: de ondemocratische macht van wat hij 'the military-industrial complex' noemde.

Al was de term militair-industrieel complex nieuw, de woorden van Eisenhower deden denken aan die van George

Eisenhower houdt zijn afscheidstoespraak als president, 17 januari 1961

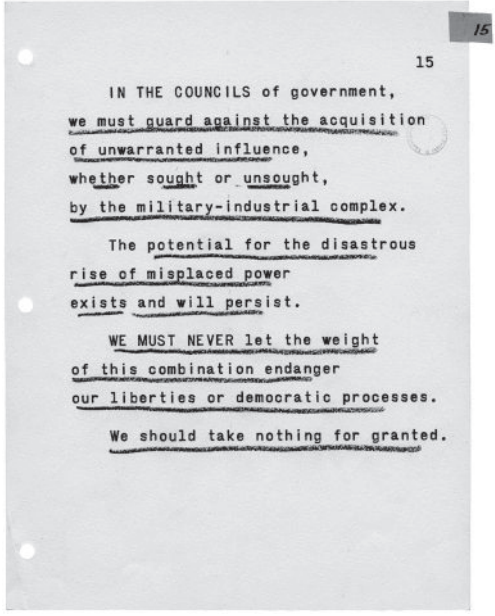
Washington bij zijn afscheid als president in 1796. De grondlegger en eerste president van de Verenigde Staten, ook een generaal, waarschuwde toen dat een doorgeschoten militair apparaat een gevaar opleverde voor de vrijheid van de bevolking. Twaalf jaar eerder had (de voorloper van) het Amerikaanse Congres in dezelfde geest verklaard dat 'staande legers in vredestijd zich niet verhielden tot de principes van republikeinse regeringen, gevaarlijk waren voor de rechten van een vrij volk en over het algemeen verwerden tot destructieve machines die despoten aan de macht brachten'.[1] In de volgende anderhalve eeuw vonden Amerikanen een parate krijgsmacht in vredestijd inderdaad onverenigbaar met hun democratie. Militaire middelen werden zeker ingezet om economische, territoriale en geopolitieke belangen veilig te stellen, maar na iedere oorlog bracht men de krijgsmacht terug tot vooroorlogse proporties. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was het Amerikaanse leger dan ook het zestiende ter wereld, na dat van Roemenië, met een schamele 130.000 troepen.[2] Pas na de aanval op Pearl Harbor schakelden de Verenigde Staten over op een oorlogseconomie. De overheidsuitgaven voor defensie sprongen van 2 naar 40 procent van het bnp.[3] Fabrieken die normaliter landbouwmachines maakten, gingen nu vliegtuigen en wapens produceren. In de beste democratische traditie begon men in 1945 met de ontmanteling van het militaire apparaat. Maar aan het eind van de jaren veertig kwam met het oog op het oprukkende communisme aan die demobilisatie alweer een einde. De Verenigde Staten bouwden hun krijgsmacht verder uit en er ontstond nu een permanente wapenindustrie.

Lobby

Als militair had Eisenhower opgeroepen tot samenwerking tussen politiek, krijgsmacht en industrie. Als president voelde Eisenhower het slagen van die samenwerking

als een last. Hij vertelde hier jaren later over in de vertrouwelijke setting van het Naval War College. Hij schetste het beeld van 'de volksvertegenwoordiger die een nieuwe vestiging voor defensie in zijn district voor zich ziet; het bedrijf in Los Angeles, Denver of Baltimore dat op een order voor meer vliegtuigen aast; de luchtmacht die de toestellen wil hebben en de legers van wetenschappers die zo vreselijk graag hun nieuwste vinding willen testen – alles bij elkaar, is dat een lobby'.[4] Dit soort lobby's lieten het defensiebudget stijgen en ondermijnden daarmee Eisenhowers streven de begroting in evenwicht te brengen.

In zijn vierde maand als president verklaarde Eisenhower al tegenover de American Society of Newspaper Editors dat de wapenwedloop een last was die werk en welvaart van alle volkeren opslokte. Hij zag de Koude Oorlog

15

15

IN THE COUNCILS of government,
we must guard against the acquisition
of unwarranted influence,
whether sought or unsought,
by the military-industrial complex.

The potential for the disastrous
rise of misplaced power
exists and will persist.

WE MUST NEVER let the weight
of this combination endanger
our liberties or democratic processes.

We should take nothing for granted.

Passage uit de afscheidstoespraak van president Eisenhower